

LPSR SABIEDRĪBAS SOVETIZĀCIJA 1944–1953: RELIGISKĀS DZĪVES PIEMĒRS

DIĀNA HRISTENKO

Mg. theol., Latvijas Universitātes Teoloģijas fakultāte

E-pasts: tannenberga.hristenko@gmail.com

ANOTĀCIJA

Publikācijas mērķis ir raksturot LPSR reliģiskās dzīves politiski smagajā staļinisma periodā. Tās ietvaros tiek raksturoti sabiedrības sovietizācijas posmi un to ietekme uz reliģisko dzīvi LPSR, reliģijas kontroles struktūras, izmantojot trīs lielāko LPSR konfesiju – evaņģēliski luteriskās baznīcas, Romas katoļu baznīcas un Latvijas pareizticīgās baznīcas – piemērus. Tiek analizētas reliģiskās dzīves pārmaiņas dažādās sovietizācijas fāzēs, baznīcu un padomju varas attiecību dinamika.

Atslēgvārdi: staļinisms, sovietizācija, reliģijas kontrole.

Sovietizācija bija padomju ideoloģijas un padomju režīma ieviešana okupētajās republikās pēc Otrā pasaules kara. Tās norise tika veicināta un stingri kontrolēta, taču atsevišķas jomas prasīja īpašas pūles, viena no tām – reliģija. Raksta mērķis ir raksturot Latvijas PSR reliģiskās dzīves sovietizāciju pirmajos pēckara gados, smagajā staļinisma periodā. Darba ietvaros tiek raksturota reliģijas sovietizācija kā ideoloģisks process, kā rezultātā reliģiskā dzīve nonāca padomju kontrolē ar mērķi samazināt reliģijas ietekmi uz padomju pilsoņiem. Padomju režīma attieksme pret trīs lielākajām LPSR konfesijām – Latvijas evaņģēliski luteriskās baznīcas, Romas katoļu baznīcas un Latvijas pareizticīgās baznīcas – kalpo kā piemērs, lai analizētu reliģiskās dzīves izmaiņas baznīcu dzīvē.

Pētījuma hronoloģiskās robežas nosaka Latvijas teritorijas padomju reokupācija sākot ar 1944. gadu un laiks līdz Josifa Staļina nāvei 1953. gada martā. Reliģiskās dzīves sovietizācijas procesu hronoloģiski varētu iedalīt trīs

posmos: 1) 1944.–1945. gads, kad padomju vara apzināja reliģisko situāciju LPSR, 2) 1946.–1949. gads baznīcu vadības maiņa un represijas, 3) 1950.–1953. gads, miera un ekumenisma kustību aizsākums, izmantojot kristīgās baznīcas padomju propagandai iekšpolitiski un starptautiski. Sovietizācija tika īstenota arī indivīda līmenī – aktīva reliģiskā dzīve un izteikta ticība tika uzskatītas par labvēlīgu augsni pretpadomju darbībai, atklātu nevēlēšanos pieņemt jauno vērtību sistēmu (Sedova 2019, 36).

Latvijas PSR sabiedrības sovetizāciju, reliģiskās dzīves un dažādu konfesiju sovetizāciju Latvijas teritorijā iepriekš pētījuši Aleksandrs Gavriļins (pareizticīgie), Nadežda Beļakova (pareizticīgie), Jouko Talononens (luterāņi), Valdis Tēraudkalns (anglikāņi, baptisti, reliģijas politika), Rudīte Viksne (reliģijas politika) u. c. autori. Ievērojams pētījums par reliģijas politiku ir Solveigas Krūmiņas-Koņkovas “Kontrole pār baznīcu Latvijas Padomju Sociālistiskajā Republikā un Padomju Sociālistisko Republiku Savienības valsts drošības institūcijas” Valsts Drošības komitejas zinātniskās izpētes komisijā.

Reliģijas sovetizācija kā process ir pētīts, taču, autores ieskatos, lielākā daļa pētījumu ir par to, kāda bija sovetizācijas ietekme un sekas, taču cētieši tieši teorētiski aprakstīt reliģiskās dzīves sovetizāciju ir bijuši maz. Autore, izmantojot arhīvā pieejamos materiālus un atbilstošo historiogrāfiju, šo situāciju mēģinājusi risināt.

SOVETIZĀCIJA

Lai raksturotu sovetizācijas ietekmi uz reliģisko dzīvi, nepieciešams definēt tās jēdzienu. Sovietizācija kā ideoloģisks, ekonomisks, valsts pārvaldes princips saistāms ar padomju valsts aparāta parādīšanos – ar 1917. gada revolūciju un vēlāk Padomju Savienību.

Autore izvēlējusies divas sovetizācijas definīcijas, kuras katra nosedz būtisku aspektu sovetizācijas procesa analīzē. “Padomju Savienībai raksturīgo sabiedriskās dzīves iezīmju un darbības metožu izplatīšana, ieviešana” (<https://tezaurs.lv/sovetizacija>) – jau iepriekš minētā Padomju Savienība ar tās raksturīgo dzīves veidu. Taču, tāpat kā jebkura valsts, pat PSRS ar visu sociālismu-komunismu bija mainīga, 40. gadu beigu periodu nevar salīdzināt ar 70. gadu stagnāciju utt. Tātad arī sovetizācija pēc būtības bija mainīgs process, to pielāgojot padomju valsts vajadzībām, iespējām, iekšējiem un starptautiskiem procesiem. Šiem aspektiem ir liela nozīme sabiedrības sovetizācijā, it īpaši reliģiskās dzīves un tās mainīguma analīzēšanā. Otra definīcija ir sarežģītāka un labāk noder reliģisko pārmaiņu izpētē. Olafs Mertelsmans uzskata, ka sovetizācija ir sarežģīts procesu tīkls,

kas sastāv no dažādu padomju modeļa elementu pielāgošanas, (vērtību un uzskatu) pārneses un uzspiešanas politiskajā un sociālajā struktūrā. Kamēr valsts pārvaldes maiņai bija nepieciešami pāris gadi, sabiedrības sovetizācija nenotika tik ātri – tā bija jāpārīzglīto visos dzīves aspektos. Sabiedrības pielāgošana notika fāzēs, un bieži bija nepieciešams ņemt vērā vietējās īpatnības (izglītības līmenis, kultūras attīstība, nacionālisma pakāpe u. c.) (Mertelsmann 2018, 30–31).

Vēsturnieks izšķir nosacītus sovetizācijas posmus –

- 1) vardarbīgais posms, kurā notika sabiedrības “tīrīšana”, kas paredzēja represijas, slepkavības, izsūtīšanas. Atsevišķām grupām tika piemērota kompromisu politika.
- 2) Otrajā posmā pamatiedzīvotāju attieksme visbiežāk sākotnēji ir nogaidoša (ar atsevišķiem izņēmumiem – izteiktu kolaboracionismu vai aktīvu pretošanos), taču, kad izgaist cerības par iepriekšējā režīma atjaunošanu, notiek samierināšanās ar sociālisma režīmu.
- 3) Trešajā posmā padomju vara palielina imigrāciju no “vecajām” padomju teritorijām, tādējādi aizpildot kadru problēmu (vietējo komunistu bija maz, un pārējiem iedzīvotājiem nevarēja līdz galam uzticēties), kas iet roku rokā ar rusifikāciju.
- 4) Padomju valsts aparāta un sabiedrības pārveidošanas stabilizācijas fāze, kas sekmē padomju ideoloģijas indoktrināciju, sekularizāciju, (politiskās) izglītības pieejamību, urbanizāciju un rūpniecības jomā nodarbinātības paaugstināšanos (Mertelsmann 2018, 35–36). Vēlākās sovetizācijas fāzes atšķiras no republikas uz republiku, dažkārt atkārtojot trešo un ceturto fāzi, pielāgojoties iepriekšējo darbību sekmēm vai to trūkumam (Bleiere 2018, 542–543), padomju nostādītajām prioritātēm u. c. faktoriem. Būtisks aspekts šīm fāzēm ir ilgstošā izolācija no ārpasaules. Bez šāda nosacījuma sabiedrība varētu iziet pirmo, maksimāli, otro sovetizācijas fāzi, kā tas notika 1940.–1941. gada padomju okupācijā, kad padomju varu pārtrauca nacistiskās Vācijas ienākšana Latvijas teritorijā.

RELIĢIJAS SOVETIZĀCIJA

Nadežda Beļakova, analizējot Krievijas pareizticīgo baznīcu kopš 1922. gada, ir iezīmējusi reliģijas sovetizācijas vektorus, kas izriet no un daļēji sakrīt ar vispārējiem sovetizācijas principiem (Beļakova 2015, 162). Sovetizācijas vektorus var pielāgot arī citām padomju teritorijā esošajām konfesijām, ne tikai pareizticīgajiem, taču atsevišķi aspekti būtu mazāk aktuāli, piemēram, luterāņiem nav klosteru, katoļu varas centrs atradās ārpus PSRS, nevis Maskavā u. c. Beļakova norāda virzienus, kādā sovetizācija notiek

baznīcu dzīvē: a) izmaiņas Baznīcas organizācijas struktūrā, b) garīdzniecības darbinieku veidošana, c) vērtīgu orientieru un ideoloģisko nostādņu pieņemšana (Beļakova 2015, 162–176).

Šo principu un uzdevumu izpildi LPSR uzraudzīja divas padomes – Reliģijas kulta lietu (saīsinājumā – RKLP) un īstenoja Pareizticīgās baznīcas lietu (PBLP). Abas padomes sadarbojās, it īpaši aktuāla sadarbība kļuva 50. gadu sākumā ar LPSR konfesiju ekumenisma un miera ideju attīstību. Autore uzskata, ka šo padomju darbība un klātesamība reliģiskajā dzīvē varētu tikt pievienots kā ceturtais, institucionālais vektors. Pirms Otrā pasaules kara Latvijā baznīcu un reliģisko kustību darbība un attiecības ar valsti bija regulētas (Balodis 2000, 134–138), taču no valsts puses attieksme pret reliģiju nebija negatīva, savukārt PSRS un LPSR reliģijas politika un atbildīgās institūcijas bija vērstas *pret* baznīcām un naidīga *pret* reliģijām to izpaušmēs (Bleiere 2022, 428).

Pētot vispārējās un reliģijas sovetizācijas fāzes, var secināt, ka reliģija tiek ietekmēta jau no pirmās okupācijas dienas un ar mērķi mazināt tās nozīmi iedzīvotāju vidū visi reliģijas sovetizācijas virzieni tiek iedarbināti uzreiz. Tomēr gan izmaiņas Baznīcu struktūrā, gan garīdzniecības darbinieku veidošanai nepieciešama lielāka kontrole, šīs darbības aktuālas sāk kļūt, sākot no 1946. gada, piemēram, ar LELB Satversmes pārveidošanu, kadru nomaiņu gan LELB, gan RKB vadībā. Aktīvi tiek risinātas problēmas ar Rīgas eparhijas vadību, tiek nomainīti vietējas nozīmes baznīcas klēriķi ar uzticamākiem kadriem no “vecās” Padomju Savienības.

Vērtīgu orientieru un ideoloģisko nostādņu pieņemšana bija vieglāk redzama publiskajā reliģiskajā telpā – sprediķos aizlūgumi par padomju vadību, publikācijās tiek lietota padomju retorika – “padomju tauta”, “Tēvijas karš”, “Dzimtene” (piemēram, LELB 1947. gada kalendārs, 18–19) kvazireliģiskā klātbūtne valsts procesos, kam rita un valodas dēļ pareizticīgā baznīca bija īpaši noderīga, tādos datumos kā 1. maijs, 9. maijs, Staļina dzimšanas diena u.c. (Beļakova 2015, 175–176).

1944.–1945. GADS - LATVIJAS REOKUPĀCIJA UN RELIĢISKĀS SITUĀCIJAS APZINĀŠANA

Šajā laika posmā RKLP savu darbību un klātesamību Baznīcu dzīvē normalizēja, iepazīstināja ar darbības metodēm un principiem, tai skaitā sadarbošanos ar varas struktūrām. Ar katru no lielajām konfesijām reliģijas kontrolei bija cita veida problēmas – luterāņi bija dominējošā konfesija un skaitliski lielākā Latvijā. LELB arhibīskaps Teodors Grīnbergs bija trimdā un pirmajos pēckara gados turpināja būt autoritāte, ko gaidīja atpakaļ līdz ar vecās ticības dzīves atgriešanos. Romas katoļu baznīcas lielākais mīnuss

padomju varas uztverē bija ietekme no ārpuses – nesaraujamās saites ar Vatikānu. Līdz kara beigām Latvijas teritoriju represiju dēļ bija pametuši aptuveni 55 % luterāņu mācītāju (Talonens 2009, 23) un 24 % katoļu priesteru (Čakuls 2001, 167), kas bija milzīgs zaudējums baznīcām. 1945. gadā arestēja vismaz 40 garīdzniekus (Bleiere 2022, 443). Strādājot ar luterāņiem, ātri vien Voldemārs Šeškens noskaidroja to, ka Latvijā LELB palikusi vadība atsakās sadarboties ar padomju varu (Grīnvalde 2020, 55–56). Maskavai tika ziņots par Kārļa Irbes atklāto antipadomju dabu un RKLP darbības un autoritātes apšaubīšanu. V. Šeškens ziņojums “Par Latvijas Luterāņu baznīcas arhibīskapa pienākumu pagaidu pildītāja K. Irbes pretpadomju noskaņojumu un darbību” tapa 1945. gada oktobrī, kur tika atreferēts Irbes teiktais: “Tauta baidās kaut ko darīt, ja visapkārt valda terors; kad tas beigsies, viss nokārtosies” (Talonens 2009, 226–227). Paralēli konfliktiem ar K. Irbi pilnvarotais V. Šeškens meklēja sadarboties gatavas personas LELB vadībā un struktūrā. Tika secināts, ka pašreizējā vadība ir jānomaina un jāsameklē uzticami kadri, kas palīdzētu realizēt padomju reliģijas politiku bez liekiem konfliktiem (LNA-LVA, 1448–1–242, 7.–8. lp.).

RKLP pilnvarotā saskarsme ar Romas katoļu baznīcu sākotnēji bija veiksmīgāka, daži pētnieki to sauc par harmoniskāku. Arhibīskaps Antonijs Springovičs komunikācijā ar V. Šeškenu izvēlējās citu taktiku nekā luterāņi – tā saucamā Springoviča kārts deva zināmas priekšrocības reliģiskās dzīves atjaunošanā pēc kara. Lai gan RKB attiecības liekas saskanīgākas (lasīt – par labu baznīcai), Springovičs dominē kā pamats komunikācijā starp RKB un padomju varu, tomēr uzticība pilnvarotajam pret arhibīskapu ir zema. Vēlāk cits pilnvarotais Jūlijs Restbergs raksta, ka “viņš [Springovičs] izskatās uz sadarbību vērst, taču patiesībā uzrāda ne tikai neuzticamu [personu], bet agresīvu nodevību” (Goeckel 2018, 49).

Pareizticīgo baznīca Latvijā šajā periodā aprakstīta, ka tā atradusies privilēģētos apstākļos, kas saistīti ar pareizticīgās baznīcas nozīmi PSRS propagandā Otrā pasaules kara laikā un padomju varas pazīstamību ar pareizticīgo baznīcu. Tomēr šāds vienkāršots skats autorei vienmēr liecies nepilnīgs, it īpaši ņemot vērā padomju noliedzošo attieksmi pret jebkādu reliģiju. Gaļina Sedova, pētot Rīgas eparhiju Staļina laikā, secinājusi, ka Latvijas Pareizticīgo baznīca Otrā pasaules kara izskaņā atradās smagos apstākļos – Rīgas eparhija bija bez virsvadības, un visa baznīca ar milzīgiem postījumiem gan cilvēkresursu, gan baznīcas mantas ziņā (Sedova 2019, 42). LPB tika pakļauta Maskavas patriarhāta jurisdikcijai, kas nozīmēja lielāku kontroli no tās gan garīgi, gan laicīgi. Pareizticīgās baznīcas ietekme uz LPSR pilsoņiem tika raksturota kā negatīva, piemēram, pareizticīgo svētkiem sakrīt ar darba dienām, cilvēki neapmeklēja darba vietas, dodoties uz dievnamiem, u. c. neatbilstoša uzvedība, kas izraisīja padomju ierēdņu neapmierinātību (Sedova 2019, 38).

1946.–1949. GADS – BAZNĪCU VADĪBAS MAIŅA UN REPRESIJAS

Padomju varai nostiprinoties visā Latvijas teritorijā, sovetizācijas pirmā fāze turpinājās, un iepriekš padomju ierēdņu ievāktā informācija tika pielāgota situācijai un īstenotas pārmaiņas reliģiskajā dzīvē visos līmeņos. RKLP klātbūtne baznīcu sinodēs, regulāras tikšanās un sarakstes ar baznīcu vadību, jautājumu par reliģisko izglītību un izdevējdarbību apspriešana ar baznīcām, draudžu apmeklējumi, u. c. lietas bija jaunā kārtība, kādā bija spiestas darboties konfesijas. Piemēram, 1947. gada LELB ziņojums RKLP pilnvarotajam par to, kad un kur notiks prāvestu iecirkņu sinodes, un “solījums” pieturēties pie iepriekš iesniegtās sinožu kārtības (LNA-LVA, 1448–2–184, 17.–18. lp.).

1946. gadā sākās baznīcu vadības maiņa un tām sekojošās represijas. V. Šeškens vērtējums par K. Irbi palika nemainīgs, tas nozīmēja, ka tika uzsākti jauna LELB arhibīskapa meklējumi. V. Šeškens divreiz piedāvāja Irbem brīvprātīgi atkāpties no amata, viņš atteicās to darīt (Talonens 2009, 55). Šāda nepieķāpība piesaistīja Maskavas uzmanību, 1946. gada sākumā un februārī tie valdes locekļi, arī K. Irbe, kas atklāti atteicās sadarboties ar padomju varu, tika arestēti un vasarā notiesāti – uz spaidu nometnēm Sibīrijā (Mesters 2005, 17–18). 1946. gada 8. martā tika apstiprināta jauna LELB valde ar jaunu arhibīskapa amata izpildītāju – Gustavu Tūru, mācītāju, kurš labi izprata jaunā amata ieņemšanas apstākļus un ideoloģisko nastu. Ar šo vadību tika uzsākta jaunā LELB satversmes projekta izstrāde, uzsākot luterāņu galvenās institūcijas sovetizāciju pēc satura un būtības. 1948. gadā G. Tūrs kļuva par LELB arhibīskapu un palika amatā līdz 1968. gadam (LNA-LVA, 1448–2–184, 2.–3. lp.). LELB 1948. gada kalendārā parādās RKLP pilnvarotā V. Šeškens sveiciens LELB Ģenerālajai sinodei, kurā viņš novēl “vislabākās sekmes iekšējo jautājumu kārtošana” (LELB 1948. gada kalendārs, 27).

Katoļu Springoviča kārti 1946. gadā turpināja izmantot, tādējādi panākot mierīgākus apstākļus RKB, taču Maskavā 1947. gada janvārī brieda neapmierinātība ar Šeškens *quid pro quo* politiku, tā esot pārāk labvēlīga katoļiem bez nepieciešamā rezultāta režīmam (Goeckel 2018, 19). G. Sedova šos apstākļus nodēvējusi par “samierniecisko staļinismu” – baznīcas ideoloģiskās nodevas pret labvēlību no padomju puses (Sedova 2019, 7). Atšķirībā no luterāņiem baznīcas vadības nomaina netika veikta, A. Springovičs bija Rīgas arhibīskaps metropolīts līdz pat savai nāvei 1958. gadā. Ierobežojumi pret baznīcu parādījās citās jomās – teoloģiskajā izglītībā, bērnu iesaistē baznīcā, draudžu pārreģistrācijā u. c. Laika posmā no 1946. gada līdz 1949. gadam vismaz 31 katoļu priesteris tika pakļauts tā saucamajai ticības vajāšanai – arestēti, notiesāti, nošauti vai izsūtīti. Henriks Trūps apraksta priesteru spīdzināšanu,

norādot, ka visnežēlīgākās spīdzināšanas – sisti, spīdzināti un badā mērdēti – notikušas no 1946. gada līdz 1950. gadam (Cakuls 2001, 227–231). 1948. gadā RKLP pilnvarotā pozīciju ieņēma Jūlijs Restbergs, kurš uzskatīja, ka līdzšinējais V. Šeškens darbs nav bijis gana efektīvs, reliģijas kontrolei pievēršoties vēl stingrāk.

Pareizticīgo dzīve no 1946. gada bija iekšpolitiski nestabila, ik pa laikam bija jautājums par baznīcas lojalitāti valstij. Padomes pilnvarotais Ņikita Smirnovs kontrolēja pareizticīgo klēriķu un laju dzīvi, atmosfēra bija nospiedoša (Sedova 2019, 167). No 1946. gada līdz 1949. gadam tika apcietināti padsmi klēriķi, tika apcietināti arī laji, tai skaitā sievietes. Situāciju par labu LPB 1948. gadā veicināja metropolīta Veniamina (Fedčenkova) ierašanās Rīgas eparhijā, jo beidzot varēja risināt sasāpējušos jautājumus – latviešu un krievu draudžu aprūpes, sieviešu klosteru jautājums u. c. Ņemot vērā to, ka Veniamins ieradās no Amerikas un nebija piedzīvojis padomju teroru un sistēmu pirmajos pēckara gados, viņš ar savu pozitīvo un patieso attieksmi pret pienākumu pildīšanu sovetizācijas plānos neiekļāvās, un ar laiku izcēlās konflikti un sūdzības par metropolīta darbību no RKLP puses.

1950.–1953. GADS, MIERA UN EKUMENISMA KUSTĪBU AIZSĀKUMS

Līdz šim aplūkotā reliģijas sovetizācija saistīta ar PSRS un LPSR iekšējiem procesiem, absolūtu norobežošanos no pasaules kopš dzelzs priekškara nolaišanās. Ar 1950. gadu reliģijas politikā parādījās jaunas vēsmas un sovetizētās konfesijas (kāda nu bija to sovetizācijas pakāpe) tika liktas “pie darba” – propagandas nolūkos. Lai pierādītu to, ka PSRS nav totalitārs cietums, tā iekļāvās Vispasaules Miera padomes darbībā un ekumenisma kustībā. Rietumu valstis to uzskatīja par propagandu, taču valstu starpā tomēr notika dialogs. Aukstā kara apstākļos PSRS baznīcas pievērsās miera propagandai (kopā un atsevišķi), starptautiski pārstāvēja Padomju Savienību ekumenisma kustībā. Sākotnējā baznīcu nogaidošā attieksme pret šo padomju manevru beidzās tad, kad bija skaidrs – šī ir iespēja uzlabot baznīcas apstākļus pēc būtības, iespējams, atgūt autoritāti ticīgo acīs, uzlabot sadzīves apstākļus (Goeckel 2018, 62). LPSR *de facto* jau pastāvēja ekumenisms, tā sauktais padomju ekumenisms, kur teoloģiskas un konfesionālas atšķirības tika liktas malā izdzīvošanas vārdā (Hristenko 2022, 61–62). Šāda iniciatīva ārpus padomju kontroles netika novērtēta, un, izmantojot miera kustību, arī LPSR iekšējais ekumenisms formāli nonāca padomju kontrolē. Luterāņu baznīca īpaši aktīvi iesaistījās miera kustībā, pareizticīgā baznīca tāpat. Problēmas ar miera un ekumenisma kustību (kas nav viens un tas pats, taču bieži pārklājās padomju reliģiskās dzīves sakarā) bija katoļiem,

jo A. Springovičs atteicās parakstīt miera uzsaukumus, kurus parakstījuši Krievijas, Gruzijas un Armēnijas pareizticīgo patriarhi (Goeckel 2018, 61). Ekumenisma kustība paredzēja vizītes ārpus PSRS, tajās devās arī pārstāvji no LPSR. Delegāciju sastāvs, dienas kārtība, pat publiski sakāmais tika cieši kontrolēts (Bleiere 2022, 432), taču pat ar to visu garīdznieki spēja izveidot (vai atkal atjaunot) padomju ne līdz galam kontrolētus kontaktus ar trimdiniekiem. Luterāņu delegācijām šis process bija grūts, jo G. Tūrs nebija autoritāte trimdā, kamēr T. Grinbergs aktīvi figurēja luterāņu dzīvē, jaunā arhibīskapa uzņemšana bija neviennozīmīga, bieži noraidoša (Tēraudkalns 2020, 116).

Vispārēju simbolu un vērtīgu orientieru izmantošana padomju ārpolitikas veicināšanā bija šī “dzelzs” ekumenisma jēga. Kustībā iespējams novērot konformisma un samierināšanās fāzi ar sovetizācijas gaitu LPSR konfesijās, lai gan tā nav vienmērīga un ļoti atkarīga no iesaistītajām personām. Piemēram, A. Springovičs tik bieži konfliktēja par daudzām miera kustības niansēm, ka galējā variantā dažādus dokumentus bieži parakstīja bīskaps Pēteris Strods (Goeckel 2018, 63). Stroda kā vidutāja loma starp Springoviču un RKLP iezīmējās jau no 1947. gada (LNA-LVA, 1448–1–242, 10. lp.). LPSR pareizticīgo iesaiste ekumenisma un miera kustībā bija īpatnēja, jo metropolīts Veniamins bija plaši pazīstams pasaulē, taču padomju plāns izmantot viņa autoritāti izgāzās. Pēc Rīgas eparhijas vadītāja nomaiņas amatu ieņēma arhibīskaps Filarets (Lebedevs), kas bija daudz aktīvāks miera un ekumenisma kustībās padomju izpratnē (Sedova 2019, 87–88).

NOSLĒGUMS

Autore secina, ka reliģijas sovetizācija ir sarežģīts jēdziens un process, kura realizācijas pakāpi nav iespējams līdz galam izmērit un novērtēt, nepieciešama turpmāka pētniecība. Padomju valsts un politikas īpatnība uzdot vēlamu par esošo apvienojumā ar agresīvu propagandu ietekmē sovetizācijas avotu pētniecību.

1944.–1945. gads ir pirmā sovetizācijas fāze, kad sāka sovetizācija un no padomju puses tiek gaidīti stabilāki apstākļi tās turpmākai realizācijai. Šajā laikā tiek noteikti tie, kuri ir derīgi padomju režīmam un ar kuriem sastrādāties nebūs iespējams, tiek ievākta informācija, lai viņus pakļautu vēlākām represijām, tiek apzināti kolaboranti. Šis pusotrs gads reliģiskās dzīves sovetizācijas ziņā ir apstākļu apzināšana, RKLP klātbūtne un darbība ir jūtama. Baznīcu dzīves publiskajā telpā parādās ideoloģiskas nodevas režīmam, notiek pielāgošanās. 1946.–1949. gads saistīts ar mērķētām represijām, kadru politiku, taču no baznīcas puses jau ir redzama vai nu nogaidoša attieksme, vai samierināšanās ar režīmu (Veniamins, A. Springovičs)

vai tieši otrādi – atklāts kolaboracionisms (G. Tūrs) pret aktīvu pretošanos (K. Irbe). Pilnībā saskatāma RKLP darbība kadru veidošanā un organizāciju pārveidē. Trešajā posmā no 1950. līdz 1953. gadam ir vairākas pazīmes no sovetizācijas otrās un trešās fāzes – samierināšanās, režīma stabilizācija, *quid pro quo* prakse. Reliģiskās dzīves sovetizācija turpinās, izmantojot visus sovetizācijas “vektorus”, tai skaitā ārpolitikas veidošanā.

Var secināt, ka 1944.–1953. gads kopumā ir aktīvā, “vardarbīgā sovetizācijas fāze”, taču pat šajā fāzē tai ir dinamika, kurā tiek izdzīvoti vairāki periodi gan no padomju varas, gan no baznīcu puses. Autore uzskata, ka sabiedrības un reliģijas sovetizāciju nevajadzētu vērtēt tikai vienā konkrētā republikā, jāpēta padomju sabiedrības tendences kopumā, it īpaši reģionos, kas sovetizāciju piedzīvojušas hronoloģiski un politiski līdzīgos apstākļos – piemēram, Baltijas valstis.

IZMANTOTIE AVOTI UN LITERATŪRA

AVOTI

- LELB arhibīskapa v. i. Gustava Tūra ziņojums RKLP pilnvarotam LPSR 1947. gada 31. jūlijā. Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs (Rīga, turpmāk: LNA-LVVA), 1448–2–184, 17.–18. lp.
- LELB arhibīskapa v. i. Gustava Tūra ziņojums RKLP pilnvarotam LPSR 1947. gada 12. jūlijā. LNA-LVA, 1448–2–184, 2.–3. lp.
- LELB kalendārs 1947. gadam. A. Kauliņš “Gadu mijā”, 18.–20. lpp.
- LELB kalendārs 1948. gadam. Reliģijas kultu lietu padomes pie PSRS M.P. pilnvarotā [V. Šeškeņa] Latvijas PSR apsveikums Latvijas PSR ev.-lut. IX ģenerālajā sinodē, 27. lpp.
- RKLP pilnvarotā ziņojums I. Poļanskim par situāciju katoļu konfesijā LPSR 1947. gada 8. augustā [krievu val.]. LNA-LVA, 1448–1–242, 10. lp.
- RKLP pilnvarotā ziņojums I. Poļanskim par situāciju LPSR 1947. gada 5. jūlijā [krievu val.], sadaļa “luterāņi”. LNA-LVA, 1448–1–242, 7.–8. lp.
- Cakuls, J., sast., 2001. *Latvijas Romas katoļu Baznīcas vēstures materiāli. XX gadsimts*. Viļāni: Rīgas Metropolijas kūrījas izdevums.

LITERATŪRA

- Beļakova, N., 2015. Pareizticīgā Baznīca sociālistiskā valstī: “sovjetizācija” un tās “eksports” pēc Otrā pasaules kara. *Reliģiski-filozofiski raksti*. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 155–187.
- Bleiere, D., sast., 2022. *20. gadsimta Latvijas vēsture*. IV sēj. 1944/45–1964. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Bleiere, D., 2018. *Latvijas sovetizācija Baltijas valstu kontekstā. Latvija un latvieši*. II sēj. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 525–557.
- Goeckel, R. F., 2018. *Soviet Religious policy in Estonia and Latvia. Playing harmony in the singing revolution*. Bloomington: Indiana University Press.

- Hristenko, D., 2022. Sarkanais dzelzs lietussargs: piespiedu ekumenisms LPSR 20. gadsimta 50. gados. *Initium: 2021. gada LU Studentu zinātniskās konferences rakstu krājums*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 58–66.
- Mertelsmann, O., 2018. How to define Sovietisation? *Sovietisation and Violence: The Case of Estonia. Eesti Malu Instituudi toimetised 1(2018)*. Tartu: University of Tartu Press.
- Mesters, Ē., 2005. *Latvijas evaņģēliski luteriskās baznīcas vēsture (1944–1990)*. Rīga: Klints.
- Sedova, G., 2019. *Rīgas eparhija Staļina un Hruščova periodā 1944–1964*. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds “Saule”.
- Sovetizācija. Pieejams: <https://tezaurs.lv/sovetizacija> [skatīts 21.01.2023.].
- Talonens, J., 2009. *Baznīca staļinisma žņaugos. Latvijas Evaņģēliski luteriskā baznīca padomju okupācijas laikā no 1944. līdz 1950. gadam*. Rīga: Luterisma mantojuma fonds.
- Tēraudkalns, V., 2020. Cerību laiks: LELB kontakti ar Anglijas baznīcu arhibīskapa Gustava Tūra darbības laikā (1946–1968). *Ceļš. Teoloģisks, reliģijpētniecisks un kultūrvēsturisks izdevums*. Nr. 71. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 103–135.

SOVIETISATION OF LATVIAN SSR SOCIETY IN 1944–1953: AN EXAMPLE OF RELIGIOUS LIFE

DIĀNA HRISTENKO

Mg. theol., Faculty of Theology, University of Latvia

E-mail: *tannenberga.hristenko@gmail.com*

ABSTRACT

The publication aims to characterise the sovietisation of religious life in LSSR during the Stalinist period. The three largest denominations of LSSR – Evangelical-Lutheran Church, Roman Catholic Church and Latvian Orthodox Church – constitute great examples of the dynamics of the relationship between churches and the Soviet authorities. Looking through the theory of sovietisation and the implemented policy from the Soviet State, the author analyses the adaption of churches to the various phases of sovietisation and an overall negative attitude to religiosity from the state.

Keywords: Stalinism, sovietisation, religious control.

Summary

The article aims to characterise the sovietisation of religious life in LSSR during the Stalinist period. The three largest denominations – Evangelical-Lutheran church, Roman Catholic Church and Latvian Orthodox Church – have been analysed. Exploring the theory of sovietisation and the theory of religious sovietisation, combined with the implemented policy from the Soviet state, the author depicts the new circumstances of the Churches. Religious sovietisation is described through three periods of Stalinism in the Latvian SSR:

- 1) 1944–1945 Soviet reoccupation and CARC tactics of inquiring into the information concerning religious life and the three most significant churches, combined with war repressions exerted upon the citizens, the first attitudes and response tactics to Soviet policy vary from church to church.
- 2) 1946–1949 brought leadership changes in Churches, managed by CARC through the “cadre policy” and targeted repressions towards the old, nonconformist clergy. As a result, churches adapted to Soviet existence in structure and everyday life, choosing different approaches to survival.

- 3) 1950–1953, using Soviet churches in the world's peace and ecumenism movement as the tools for the USSR's international relations in the Cold War era, "quid pro quo" policy being exercised.

State and church archives combined with historiography reveal the power and conformism dynamics of several periods, both carried out by the Soviet authorities and by the Churches. Therefore, it is necessary to study the trends of Soviet society in general, particularly in regions that have experienced sovietisation under chronologically and politically similar conditions, such as the Baltic states.